

Renata G. Tatomir trezește la viață personalitățile Egiptului antic în noua sa carte de egiptologie apărută la AMAZON, *LATE OLD KINGDOM PRIVATE ELITE TOMBS OF THE SAQQARA CEMETERY. Niankhkhnun & Khnumhotep – Irukaptah; Kagemni – Mereruka - Mehu (First version, abridged)*, Amazon, 284 pp, 2023, ISBN-13: 979-8373542975, ISBN: 9798377106258) (*MORMINTE ALE ELITEI PRIVATE ÎN CIMITIRUL DE LA SAQQARA. Niankhkhnun & Khnumhotep – Irukaptah; Kagemni – Mereruka - Mehu (Prima versiune, prescurtată)*, Amazon 2023, 284 pp, 2023, ISBN-13: 979-8373542975, ISBN: 9798377106258). <https://www.amazon.com/dp/B0BW2MZ59J>

Profesor dr. Renata G. TATOMIR, director al Departamentului de Științe Sociale și ale Naturii și al Centrului pentru studierea și promovarea Egiptologiei, Orientului și Mediteranei de la Universitatea HYPERION din București a publicat zilele acestea pe AMAZON, o nouă contribuție valoroasă în domeniul fascinant al egiptologiei.

Redactată în limba engleză și beneficiind de o ilustrație bogată, color, însoțită de transliterația și traducerea tuturor inscripțiilor din scrierea hieroglifică egipteană, noua carte a egiptologului Renata G. Tatomir, *LATE OLD KINGDOM PRIVATE ELITE TOMBS OF THE SAQQARA CEMETERY (MORMINTE ALE ELITEI PRIVATE ÎN CIMITIRUL DE LA SAQQARA)* este o apariție pe cât de rară, pe atât de valoroasă în peisajul cercetărilor egiptologice din România, aflate, încă, în stadiu incipient. Dar la nivelul elitei egiptologiei academice mondiale, lucrarea se bucură deja de un real succes, fiind considerată un „must-read” de către toți cei care efectuează cercetări științifice în domeniu.

În cercetarea științifică interdisciplinară - de tip egiptologic, istoric, arheologic, filologic și religios - din România, cartea se impune printr-o serie de elemente de unicitate și originalitate. Mai întâi este primul studiu egiptologic extins de acest fel, în cercetarea științifică din România, scris în limba engleză, care tratează aspecte istorice, arheologice, funerare și religioase ale Vechiului Regat Târziu (Dinastiile a V-a și a VI-a, aprox. 2494 – 2181 î.e.n.). Apoi, tema centrală abordată nu a mai fost tratată până acum la noi: problema generală a elitelor din administrația centrală din Regatul Vechi Târziu, particularizată prin prezentarea detaliată a cinci morminte ale unor reprezentanți ai elitei private centrale, de rand mediu (Dinastia a V-a) și de rang înalt (Dinastia a VI-a) - morminte tăiate în piatră și de tip mastaba, aflate în celebra necropolă de la Saqqara, de lângă Cairo.

Cartea analizează în profunzime diferitele niveluri de relații de putere dintre reprezentanții de elită ai aparatului central din vârful societății egiptene și regalitate, prin intermediul impozantelor și viu coloratelor lor morminte, adevărate simboluri funerare monumentale ale prestigiului și puterii.

Studiul structurat în trei părți al Prof. Renata G. Tatomir este axat în primul rând pe urmărirea procesului de genază și evoluție a elitei centrale egiptene și a monumentelor funerare și a simbolismului religios-funerar al acestora pe mai multe niveluri, așa cum s-a dezvoltat în cadrul complex și profund al contextului socio-politic și al transformărilor religioase-funerare care au marcat autoritatea centrală a Egiptului Antic și statul unificat în întregul Regat Vechi, și în special în partea sa târzie.

Caracteristicile particulare ale acestui fenomen sunt exemplificate într-o prezentare și analiză detaliată în partea a doua a cărții, în care, împreună cu informațiile esențiale despre proprietarii monumentelor funerare, sunt descrise cinci morminte: două morminte tăiate în stâncă din Dinastia a V-a, aparținând unor membri ai elitei de rang mediu, cel al lui Niankhkhnun & Khnumhotep, și cel al lui Irukaptah, și trei morminte de tip mastaba impresionante ca mărime și grandoare ale celei mai înalte elite centrale Dinastiei a VI-a, puternicii viziri Kagemni, Mereruka și Mehu.

În același timp, studiul ridică și problema relației dintre viață și moarte în mentalitatea egipteană, aceasta din urmă fiind înțeleasă ca o continuare a vieții pe un plan invizibil.

A treia parte a studiului, în forma sa prescurtată, conține o selecție minimă, dar sugestivă, de fotografii pe care autoarea le-a făcut în timpul ultimilor ei șase ani de explorări în cimitirul de la Saqqara, în zona mormintelor investigate. Cele mai multe sunt fotografii exterioare ale zonei și ale celor cinci morminte alese pentru exemplificarea analizei în forma sa actuală. Totuși, autoarea a ales și câteva detalii interioare reprezentative din fiecare mormânt. După caz, autoarea a furnizat transliterarea și traducerea fiecărei inscripții existente în scriere hieroglifică.

O altă notă de originalitate și unicitate a studiului este ceea ce autoarea a intitulat EXCURSUS: DEATH IS NOT THE END (EXCURSUS: MOARTEA NU ESTE SFÂRȘITUL). În acest consistent capitol, printr-o abordare obiectivă și riguros științifică, autoarea pune în discuție posibilele legături dintre ultimele descoperiri din domeniul medical privind experiențele din apropierea morții (denumite în literatura științifică de specialitate „near-death experiences”) și ipoteza potrivit căreia viziunea, înțelegerea și credința egipteană antică asupra vieții de după moarte au fost influențate de asemenea tip de experiențe.

Așa cum sugerează și titlul, primul capitol, ELITA ȘI PUTEREA ÎN VIAȚĂ ȘI ÎN VIAȚA DE DINCOLO DE MOARTE, introduce ideea esențială a studiului de față: monumentalitatea, rafinamentul artistic și estetic, precum și luxul atestă nu numai nivelul înalt atins de civilizația egipteană în urmă cu cinci milenii, ci vorbește în aceeași măsură despre acei membri ai societății care aveau inteligența relațională și socială de a accesa funcții de top din ierarhia administrativă a statului, ceea ce le-a adus uriașa putere economică necesară pentru a dispune realizarea unor construcții funerare pentru sine și familiile lor, de tip monumental, grandios, unele rivalizând prin dimensiuni, rafinament și fast cu piramidele regilor pe care îi slujeau. În cazul Dinastiilor a V-a și a VI-a care marchează perioada Târzie a Regatului Vechi, acest comportament este atestat cu precădere de mormintele membrilor înaltei elite administrative centrale din cimitirul Saqqara. Uneori, forța vitală care emană din reliefurile și inscripțiile hieroglifice policrome ale mormintelor de tip mastaba și ale celor tăiate în stâncă ale curtenilor și vizirilor pare să o depășească pe cea a piramidelor regale cu texte din proximitate - cu care membrii elitei (și implicit mormintele lor) aveau legături nu doar de tip ierarhic (acest tip a fost creat ulterior), ci în primul rând bazate pe interese economice, cunoștințe/prietenie (în principal, în virtutea primului tip), dar și legături de familie (în virtutea primelor două tipuri). Prin simboluri de putere marcând statutul social-politic și economic al proprietarilor, decorul mormintelor exprimă nu numai relațiile și ierarhia stabilite la nivel societal, în a doua jumătate a mileniului al III-lea î.e.n., ci și credințele aristocrației egiptene de rang înalt în cel puțin două principii: perpetuarea post-mortem, în lumea de apoi eternă, a ierarhiei pământești pe care au cunoscut-o, precum și a beneficiilor materiale de care s-au

bucurat; schimbarea, în sensul „nobilizării” vieții de apoi, adică accesul liber al elitei private superioare la privilegiile rituale funerare regale, până atunci apanajul exclusiv al suveranilor, și, implicit, accesul liber la exercițiul puterii supreme a membrilor eșalonului superior al administrației centrale în detrimentul regilor. Astfel, prin morminte de dimensiuni din ce în ce mai mari, unele rivalizând cu monumentalele morminte piramidale ale regilor, curtenii de rang înalt își fac vizibile puterea economică și influența social-politică, ducând la colapsul Regatului Vechi și tranziția spre convulsiva Prima Perioadă Intermediară din istoria Egiptului antic.

Primul capitol este urmat firesc de STAREA CERCETĂRII care rezumă principalele studii dedicate până acum celor cinci morminte alese pentru a exemplifica analiza în partea a doua și a treia a cărții.

Următorul capitol, VECHIUL REGATUL ÎN ESENȚA SA, oferă o imagine compactă a primei perioade extinse de guvernare centralizată atestată istoric a statului unificat, atunci când Egiptul faraonic a atins prima sa culme continuă de dezvoltare a civilizației în complexitate, precum și în realizări. În timpul Regatului Vechi au apărut multe dintre instituțiile și tendințele esențiale ale viitorului stat egiptean, bazate pe modele anterioare. A fost și perioada dezvoltării arhitecturii mortuare monumentale regale, când au fost construite piramidele. Complexele funerare regale de arhitectură din piatră din regiunea capitalei de la Memphis, precum și mormintele private ale membrilor administrației centrale înregistrează stabilirea convențiilor formale de arhitectură din piatră și standardele funerare ale societății egiptene. Ele oferă o perspectivă asupra eficacității politice și a tendințelor de stabilitate socială subsumate în conceptul mAat (echilibru, justiție, adevăr).

În capitolul următor, APARIȚIA ADMINISTRAȚIEI, ELITA EGIPTEANĂ ANTICĂ, autoarea explică geneza și evoluția numeroaselor elite conducătoare și dominante, la începutul mileniului al IV-lea î.e.n., ca urmare a unificării Egiptului și a dezvoltării unei ideologii religio-politice centrate pe monarh. Membrii elitei formau interfața dintre rege și restul populației. Apariția statului centralizat a adus schimbări sociale profunde, în urma cărora societatea egipteană a devenit mai clar ierarhică. Membrii elitei conducătoare au stabilit instrumentele de guvernare, au dezvoltat tehnicile de putere și de etalare a statutului, exercitându-și în același timp puterea pe baza unei ideologii creată special, care susținea alinierea socială reală. Folosind mărfuri rare și importate, obținute prin comerțul controlat la mare distanță, ei și-au exprimat rangurile înalte – statutul superior, prestigiul, puterea. Pe lângă acestea, e mai existat încă un element care a fost inclus progresiv în sistemul de privilegii acordate de rege și a devenit important în raport cu statutul de elită: arhitectura monumentală. Toată această structură a ajutat la menținerea sub control a întregului sistem. Printre numeroasele privilegii care le definesc înaltul statut, acești funcționari de top ai statului, suficient de importanți (a se citi „utili”) în ochii suveranilor, datorită abilităților, puterii în creștere, bogăției și sistemului lor relațional, s-au bucurat de favorurile regilor și de darurile acestora, inclusiv de terenuri în necropole pentru a-și construi mormintele. Erau, de asemenea, suficient de bogați pentru a-și permite să dureze o construcție (clădire) monumentală cu scop mortuar – mormântul - deoarece un astfel de monument era un privilegiu rezervat clasei celei mai înalte. Ei aparțineau grupurilor de înalți oficiali ai administrației centrale care și-au construit mormintele masive neregale în necropola memfită, care dețineau puterea executivă

conferită de regi sub diferite forme. Acești înalți funcționari ai statului au format astfel nucleul cultural, administrativ și executiv al societății egiptene. În plus, unora dintre viziri (de exemplu, Merire-ankh) li s-a acordat de către rege un privilegiu rar, acela de a-și înscrie numele în cartuș, la fel ca suveranilor.

Cercetările privind administrația statului egiptean antic se bazează pe lanțurile de titluri folosite de înalții oficiali egipteni antici și considerate în prezent una dintre sursele majore pentru analiza acesteia. În esență, există două perspective diferite asupra modului în care aceste lanțuri trebuie înțelese: ele fie reprezintă șiruri de titluri/oficii dobândite de proprietarii lor în timpul carierei lor, fie pot fi privite ca seturi deținute de înalții oficiali în perioada în care și-au construit mormintele.

Următorul capitol, UN ABECEDAR DINASTILOR A V-A și A VI-A, prezintă principalele etape istorice și trăsăturile-cheie politice și religioase-funerare ale acestor dinastii a căror elită administrativă include personajele importante ale căror morminte vor fi prezentate în detaliu în partea a doua și a treia din acest volum. Proliferarea și importanța funcțiilor administrative pot fi deduse din titlurile acestor curteni și nobili. De asemenea, subliniază importanța oficiului vizirului (echivalent cu primul ministru) (în scrierea egipteană antică, TAity zAb-TAti) în aparatul central al Egiptului din capitala Memphis. Oficiul îmbină funcțiile judiciare și cele executive. Acesta este primul și cel mai înalt oficial care a devenit al doilea om în stat după rege.

Apoi, în capitolul CADRUL ARHEOLOGIC ȘI CULTURAL AL MORMINTELOR EGIPTENE ANTICE, autoarea s-a concentrat pe câteva trăsături esențiale pentru înțelegerea întregului tablou din care fac parte mormintele private de elită: cadrul metodologic al arheologiei contextuale pentru cercetarea informațiilor furnizate de cimitir; viziunea egipteană asupra morții, viața de apoi și structura mormântului văzută ca o „casă a eternității”; sensul și funcția porții false; scenele de viață cotidiană, descrise în capelele funerare private ca o sursă neprețuită pentru înțelegerea vieții din Egiptul antic, având rolurile principale de a recrea în mod magic lumea fizică terestră pe care defunctul a părăsit-o și de a-i oferi veșnic o sursă suplimentară de hrană pentru a alimenta energia vitală a spiritului (kA) defunctului, reprezentat prin statuia acestuia înțeleasă ca „recipient” al acestuia; accentuarea celor două concepții opuse despre viața de apoi în Vechiul Regat: cea care presupunea călătoria suveranului decedat în lumea de dincolo, care după moarte s-a alăturat ființelor divine asemenea lui, soarele și stelele, în călătoria lor zilnică pe cer, în fiecare noapte primind capacitatea acestui nou tip de viață prin unirea cu Osiris; celălalt, cel al oamenilor muritori, obișnuiți, inclusiv al membrilor elitei. Privită deja ca o ființă vie divină, natura regelui stabilea comuniunea zilnică cu zeii, prin urmare, statutul și legătura sa divină trebuiau perpetuate în viața de apoi invizibilă, dar eternă. De aceea, mormintele regale trebuiau să reflecte statutul monarhului nu numai prin dimensiunile lor impresionante, mai ales pe verticală, spre cer/lumea zeilor, în special în comparație cu înmormântările de elită non-regale, dar fiind și semnificativ mai puțin domestice, în sensul că stilul de construcțiile tind să le replice pe cele ale sălii de audiență regală, în timp ce accesul la templul mortuar – interfața defunctului cu cei vii – a fost restricționat. În același mod, viața de apoi neregală reflectă asocierea supușilor decedați din elita regelui cu mediul și activitățile muritorilor obișnuiți, fără a avea nicio legătură cu universul zeilor. În general, la nivel egiptologic se consideră că mormintele de la Saqqara ale înalților funcționari sunt mai aproape de viața tradițională domestică, cu case asemănătoare celor dintr-un sat egiptean, etalând curți și

camere interioare și chiar străzi între clădirile individuale, acestea fiind foarte probabil menite să fie vizitate de familia defunctului și prieteni. Înțelegerea predominantă a vieții de apoi neregale în Vechiul Regat a fost în sensul unei existențe eterne centrată pe mormânt văzut ca o interfață și ca un accelerator al vieții de apoi eterne, care reproduce ambientul terestru. Prin urmare, semnificația decorațiunii mormintelor cu scene ale vieții cotidiene a depășit nivelul de garanție al proviziilor oferite defunctului și perpetuate magic prin intermediul reprezentărilor vizuale. Capitolul abordează, de asemenea, problema regelui și a ideologiei regale, așa cum se reflectă prin mormintele regale.

Următorul capitol, MASTABA-LE ȘI MORMINTE TAIATE ÎN STÂNCĂ, evidențiază funcția ideologică a arhitecturii funerare care lega regii și elita sa prin piatră și monumentalitate de strămoșii lor și îi pune în legătură în mod expres (cel puțin în ceea ce îi privește) pe regi) de cosmos. În acest sens, în Egiptul Antic construirea unui mormânt monumental era un act care necesita cheltuieli atât pentru proprietatea intelectuală, cât și pentru proprietatea materială. Reprezentările mormântului îl înfățișează ca un loc în care proprietarul mormântului intenționează să înceapă o nouă viață „în lumea de după moarte”, asemănătoare ca munificență cu cea din viața sa anterioară. Este rezultatul unor credințe împărtășite în cadrul unei societăți a cărei intenție s-a realizat în actul fizic de construire a unui mormânt și decorarea interiorului, dezvoltate în contextul socio-cultural și fizic al Egiptului. Toate nivelurile societății pot fi acum atinse: atât ca expresie a statutului în timpul vieții proprietarului mormântului, cât și ca sursă de comemorare și posibilă competiție pentru semenii săi la moartea acestuia.

Pentru Dinastiile a V-a și a VI-a ale Vechiului Regat, Prima Perioada Intermediară și Regatul de Mijloc, particularitatea construcției mormântului a fost participarea tuturor celor implicați - de la proprietar la arhitecți, designeri, ingineri civili, meșteri decoratori și supraveghetori - în arta spectacolului ritualic, implicând efecte de activare magică a reprezentărilor murale.

Mormintele elitei sunt componente esențiale ale construcției spațiului sacru în arhitectura mormântului. Iconografia sa înseamnă întregul ansamblu de reprezentări simbolico-rituale, inclusiv textele hieroglifice și imaginile defunctului în diverse situații ale vieții cotidiene, precum și activitățile și ocupațiile cuiva din timpul vieții, atât în societate, cât și în familie. Înțelegerea generală actuală este că această iconografie trebuie privită ca o carte de viață a proprietarului mormântului, al cărui autor a fost el însuși și s-a bazat pe fundamentul memoriei culturale. Evlavia pe care egiptenii antici au manifestat-o pentru trecutul lor a fost menită să le păstreze memoria culturală și civilizațională și să le întărească legăturile sociale. Păstrarea propriilor tradiții a fost o expresie a „dorinței lor de nemurire”. Oricum, acest gen de eternitate era un lux, costurile mari fiind permise doar de către membrii elitei.

Deși aspectul estetic nu a fost neglijat, opera de artă a avut doar un scop utilitar: să ofere elementele necesare supraviețuirii defunctului în viața de apoi – spirituală, invizibilă -, dotând astfel mormântul cuiva cu un set de scene și texte destinate doar acestui scop. În acest sens, setul egiptean de credințe în viața de apoi transmite un mesaj puternic: toate reprezentările corpului uman – și, de fapt, reprezentările corpurilor tuturor ființelor – sunt receptori pentru kA.w (kA-urile) lor, kA fiind un echivalent al spiritului nemuritor (~ energia vitală) care supraviețuiește morții și care

trebuie alimentat pentru a supraviețui. În acest scop erau depuse în mormânt ofrande alimentare și din toate lucrurile de care decedatul s-a bucurat în această viață.

Niciodată menite să fie văzute de către cei vii – cu excepția capelei supraterestre exterioare, secțiunea mormântului dedicată ritualurilor și ofrandelor alimentare –, camerele funerare egiptene erau pline cu o gamă uimitoare de „opere de artă” care vorbea doar „celui mai înalt”, i.e., grupul invizibil de elită de vizitatori: decedatul, decedații din familia sa și zeii. Punct de contact între muritor (viu) și nemuritor (divin, etern), reprezentările din camera funerară aveau funcția de a reconecta defunctul cu viața sa pământească anterioară, furnizându-i kA-ului energia ofrandelor ca simboluri vizuale ale bunurilor de care s-au bucurat în timpul vieții. Mormântul este o replică a acestui model mundan terestru; prin arhitectura, picturile, reliefurile și bunurile funerare, el reproduce iluzia unei realități unificate a vieții. Totalitatea acestora este făcută să funcționeze pentru a fi utilizate de către proprietarul mormântului în viața de apoi prin procedura ritualurilor cultice și prin conceptul de magie simpatică. Construind morminte monumentale, elita a devenit o extensie a puterii regelui și a guvernului central din care personajul, decedatul, ca membru al elitei, a fost parte integrantă. Efectul cultural indirect a fost acela de a glorifica și consolida deopotrivă puterea funcționarilor de rang înalt și divinitatea regelui.

Ultimul capitol al primei părți, NECROPOLA DE LA SAQQARA, prezintă originile și dezvoltarea celei mai vechi și mai faimoase necropole memfitice, Saqqara, precum și poziția și cimitirele regale din timpul Dinastiilor a V-a și a VI-a, în special. Apoi abordează problema tendințelor de înmormântare, așa cum se desprind din arhitectura monumentală din necropola de la Saqqara ca manifestări ale puterii în viață și în viața de apoi.

La finalul primei părți a acestui studiu sunt prezentate problemele datării mormintelor private din Dinastiile a V-a și a VI-a și identitatea proprietarilor mormintelor descrise în detaliu în partea a doua și prezentate vizual în partea a treia.

A doua parte a cărții constă din cinci subsecțiuni care conțin prezentările detaliate ale fiecărui mormânt, organizate cronologic în funcție de fiecare dinastie. Această secțiune este organizată în două subdiviziuni, dedicate mormintelor din fiecare dintre cele două dinastii, a V-a și a VI-a. Descrierea fiecărui mormânt urmează în linii mari aceleași puncte esențiale - la care se adaugă elementele specifice, originale, care dau identitate fiecărui mormânt: locația și datarea mormântului; dimensiunile mormântului; titlurile și îndatoririle proprietarilor; descriere generală; trăsăturile mormântului; camerele.

În EXCURSUS. MOARTEA NU ESTE SFÂRȘITUL, prezentat înaintea celei de-a treia părți, finale, a cărții autoarea susține că tocmai ceea ce este cunoscut în prezent ca experiențe la limita morții („near-death experiences”) au stat, încă din antichitate (și chiar din preistorie), la baza descrierilor vieții de apoi (lumea de dincolo de moarte) în textereligioase – considerate „sacre” – în textele ritualice, menite să-i îndrume și să-i ajute pe defuncți în călătoria lor (uneori descrisă „în ascensiune”) către viața de apoi. Primele credințe într-o viață de apoi și manifestările lor și expresiile rituale funerare pot fi foarte probabil rezultatul indivizilor care au trecut prin experiențe în la limita morții (sau, mai exact, ca experiențe de morți pentru o foarte scurtă perioadă, urmate de întoarcerea la viață) și s-au confruntat cu o altă „realitate” – cu totul diferită. Impactul acestei

noi „realități” a fost atât de puternic asupra mentalului și vieții celor care au experimentat-o, precum și asupra celor apropiați, încât, la întoarcerea la viață, primii și-au schimbat complet perspectiva asupra „morții”, nu atât de mult în ceea ce privește partea sa vizibilă, fizică - pentru că descompunerea cadavrelor nu putea fi negată! - ci mai mult în ceea ce privește înțelegerea morții, în lumina experiențelor trăite, mai degrabă ca o tranziție într-o nouă etapă invizibilă a vieții după moarte. Iar consecința decisivă a fost transmiterea posterității – mai întâi oral, apoi consemnată în scris – a acestor experiențe inovatoare care au stat la baza viziunii generale, existente în toate culturile, tradițiile și religiile (și incluse în toate textele sacre) despre viața de apoi și (interpretată ca un „rai”), despre suflet și spirit, despre ființe și entități divine.

În ceea ce privește credințele religios-funerare ale egiptenilor antici, pe baza dovezilor culturale materiale și a simbolismului atribuit, o serie de elemente generale, chiar dacă nu exprimă clar, precum în prezent, posibile experiențe la limita morții, pot cel puțin sugera astfel de experiențe:

- corpora de texte funerare create special pentru a-l ajuta pe defunct în călătoria sa în/prin lumea de dincolo de moarte și descrierile entităților întâlnite în timp ce călătorește prin tărâmurile „geografice”/„topologice”;

- bunurile funerare și cantitatea lor uriașă, depuse în morminte și depozitele de fundație, majoritatea fie replici ale părților constitutive ale mediului în care a trăit defunctul, fie recipiente (statui și statuete) din materiale mai mult sau mai puțin neperisabile (roci, ceramică etc.), în care părțile nemuritoare ale individului decedat, desprinse de trup după moarte (bA , kA , Ax), caracterizate printr-o structură non-materială (într-o fizică cu legile proprii, astăzi, încă necunoscute la nivel științific), supra-sensibilă și invizibilă, se puteau întoarce să trăiască în lumea fizică terestră pe care tocmai o părăsiseră; tehnicile de mumificare pentru conservarea corpului;

- modul de proiectare a mormintelor care implică, în cele mai multe cazuri, un tunel / un coridor / un hol - destinat călătoriei defunctului către tărâmurile vieții de apoi, care se potrivește cu același prim element întâlnit într-o descriere a NDE;

- accentul și importanța covârșitoare acordată conceptului de Htp care poate fi legat de starea de pace descrisă de mulți dintre cei care au trecut prin NDE;

- conceptul de psD (lumină), lumina strălucitoare care apare pe mai multe niveluri semantice și simbolice în mentalitatea egipteană, inclusiv în contextul tranziției defunctului în lumea de după moarte și a expresiei „pr.t hrw”, i.e., „care iese de zi (lumină)” și care este unul dintre elementele cele mai întâlnite în relatările celor care au avut experiențe la limita morții;

- conceptul de Ax și sAx cauzal – care presupune transformarea defunctului într-o ființă eficientă de lumină;

- descrierea tărâmurilor lumii de dincolo, care reproduc componentele peisajului

egiptean pământesc, ceea ce înseamnă recrearea veșnică a vieții decedatului în viața de apoi, caracteristici găsite și în relatările celor care au trecut prin NDEs;

- veșmântul alb, de lumină strălucitoare din Noul Regat a statuetei de servitori funerari

wSbtiv care simbolizează corpul de lumină al defunctului după transformările rituale, care este foarte asemănător cu corpul de lumină descris de cei care au fost resuscitați dintr-o moarte scurtă;

- credința foarte generală a egiptenilor în supraviețuirea individului după moarte și

percepția morții ca o continuare a vieții, în sensul unei transformări de stare.

În ceea ce privește potențialele trăsături ale mormintelor de tip mastaba ale elitei de la Saqqara din Regatul Vechi, legate de experiențele de la limita morții care le-ar fi putut influența, se pot lua în considerare cel puțin următoarele elemente: coridorul, începând de la intrare și culminând în camera ofrandelor, cu poarta falsă; poarta falsă, în fanta prin mijlocul căreia defunctul putea să apară și să traverseze/călătorească liber prin lumea celor vii și lumea morților; mediul de viață pământesc recreat în mod intenționat în reliefurile viu colorate, pentru ca defunctul, uzând de „recipientele” reliefate pe pereții mormântului să-și continue viața umană cu care fusese obișnuit.

În lumina informațiilor furnizate în acest capitol final, experiențele umane (funerare)-religioase – și, prin urmare, și cele egiptene antice – ar fi putut foarte bine să fi fost definite de NDE-uri la care un procent important de oameni au fost martori de-a lungul preistoriei și istoriei (în momentul de față studiile științifice evaluează că cel puțin 10% din întreaga populație actuală a experimentat o moarte clinică).

A treia parte a cărții conține cinci secțiuni de planșe adnotate, bazate pe o selecție de fotografii ale fiecărui mormânt realizate de autoare, legendele ilustrațiilor fiind însoțite și de comentarii, de transliterații și de traduceri ale inscripțiilor prezentate în imagini.

Cei interesați pot achiziționa cartea Prof. dr. Renata G. Tatomir de pe website-ul Amazon, de la acest link <https://www.amazon.com/dp/B0BW2MZ59J>